

hidânenin erkek çocuğun yedi yaşına girmesiyle, kız çocuğun da bulûğa ermesiyle sona ereceği görüşündedir. Ancak hidâneyi anne ve annearne dışında bir kadının üstlenmesi durumunda bulûğ beklenmeden kız çocuğun hidânesi dokuz yaşına girmesiyle sona erdirilir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed böyle bir ayırım yapmayı her iki halde de kız çocukları için serpilmeyi ve erkeklerin ilgisini çeker olmayı sınır olarak benimser. Bu sınır da kuvvetli görüşe göre kız çocuğunun dokuz yaşına girmesidir. Mezhepte de bu görüş ağırlık kazanmıştır. Kız çocuğunun bulûğa kadar annesinin veya yakını bir kadının yanında kalması şeklindeki birinci görüş onun eğitime ve kadınlarla ilgili bilgilerine, ayrıca ev hizmetlerini ve görgü kurallarını sağlıklı şekilde öğrenmesine imkân hazırlama amacına, ikinci görüş olan dokuz yaş sınırı ise kız çocuklarının muhtemel zararlardan daha iyi korunması amacına mâtuf birer tedbir olarak görülmelidir. Erkeklerde sürenin erken sona erdirilmesi ise çocuğun velisi tarafından erken yaşta eğitimi ve mesleğe yönlendirilmesi amacıyla açıklanır. Kız ve erkek çocukları bu süreler sonunda babasının veya velisinin sorumluluğuna verilir. Erkek çocukları bulûğa erince, kız çocukları ise kendi başlarına doğru karar verebilecek aklı ve fikri olgunluğa ulaşıncaya anne veya babasından dilediğiyle kalma konusunda muhayyer bırakılır. Çocuklara belli bir dönemden sonra anne ve babasından dilediğiyle oturma hakkı tanınması Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamasına dayandığından (Şevkânî, VI, 370-372) fakihler arasında esasa müteallik bir ihtilâf yoktur. Ancak Hanefiler başta olmak üzere birçok fakih, çocuğun erken yaşta yapacağı tercihin sağlıklı olmayacağından hareketle ona bu hakkı ileri bir dönemde tanır.

Mâlikîler'e göre hidâne erkeklerin bulûğa ermesine, kız çocuklarının ise evlenmesine kadar devam eder. Şâfiîler, kız-erkek ayırımı yapmadan çocuğun temyiz yaşına girmesini -ki bu genelde yedi sekiz yaş olarak kabul edilir- sınır kabul ederler. Bundan sonra çocuğa anne ve babasından birini seçme hakkı tanınır; çocuk çekimsiz kalırsa anneye verilir. Erkek çocukları reşid olarak bulûğa erdiğinde serbest kalırken kız çocukları evleninceye kadar anne ve babasından biriyile oturmak zorundadır. Hanbelî mezhebinde de hidâne çocuğun yedi yaşına girmesiyle sona erer. Bu yaştan sonra erkeğe anne ve babasından birini seçme hakkı

verilir, kız çocukları evleninceye kadar babasıyla oturmak zorundadır. Babanın tercih edilmesi, kız çocuğunun temel haklarının velisi (babası) tarafından daha iyi korunacağı düşüncesine dayanır. Zâhirîler'de hidâne süresi, erkek-kız ayırımı yapılmaksızın bulûğ ile sona ererken Zeydîler belirli bir yaş belirlemekten çok çocuğun kendi kendine yeterli olmasını ölçür alırlar. İmâmîyye'de ise erkek çocuklarının hidânesi süt emme dönemiyle, kız çocuklarınınki yedi-dokuz yaşına girmesiyle sona erer. Bu görüş farklılıkları, çocuğun uygun eğitim ve gözetim ortamında kalması, geleceğini ilgilendiren temel kararların alınması ve yönlendirmenin yapılmasında velisinin devreye sokulması, muhtemel zararlardan korunması, çocuğa seçim hakkı tanınarak kişiliğine ve şahsına bağlı haklarına öncelik verilmesi gibi kimsenin birbiriyle çelişebilen farklı amaçların birlikte gözetilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 182; Ebû Dâvûd, "Şalât", 26, "Tâlâk", 35; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, II, 169-172; Kâsânî, *Bedâ'î*, IV, 40-45; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, VIII, 237-252; Karâfî, *el-Furûk*, III, 120-122, 206; Osman b. Ali ez-Zeylâi, *Tebî'nü'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, III, 46-50; İbn Cüzei, *Kavâninü'l-ahkâmî's-şer'iyye*, Kahire 1985, s. 225-226; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuḥfetü'l-mevdûd bi'l-ahkâmî'l-mevlûd*, Beyrut 1403/1983, tür.yer.; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, Riyad 1393/1973, III, 266; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 541-544; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VI, 368-377; M. Ebû Zehre, *el-Ahvâl's-şahşiyye*, Kahire 1377/1957, s. 405-415; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-üşre fi'l-İslâm*, Beyrut 1397/1977, s. 731-766; Subhî Mahmesânî, *el-Mebâdî'ü's-şer'iyyetü'l-kânûniyye*, Beyrut 1981, s. 71-76; Suâd İbrâhîm Sâlih, *'Alâkâtü'l-âbâ bi'l-ebnâ fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Cidde 1404/1984, s. 91-120; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, VII, 717-745; Bilmen, *Kamus*², II, 425-443; Karaman, *İslâm Hukuku*, I, 340-343; Büsrâ Şurbeçî, *Ri'âyetü'l-ahdâs fi'l-İslâm ve'l-kânûni'l-Mişrî*, İskenderiye 1406/1986, tür.yer.; Semîr M. Mahmûd Ukbâ, *el-Hadâne fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1406/1986; Zekiyyüddin Şa'bân, *el-Ahkâmü's-şer'iyye li'l-ahvâl's-şahşiyye*, Bıngazi 1409/1989, s. 613-644; Mustafa Yıldırım, *İslâm Hukukunda Hidâne*, Manisa 1990; M. Abdülcevâd Muhammed, *Himâyetü'l-umûme ve't-tufûle fi'l-mevâşiki'd-deuliyye ve's-şer'ati'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1412/1991, tür.yer.; Ahmed el-İsevî, *Ahkâmü't-tıfî*, Riyad 1413/1992, s. 212-231; Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himâyesi*, Bakü 1995, s. 146-160; Mustafa Bakır, "İslâm Hukukunda Hidâne", *EAÜİFD*, VII (1986), s. 259-289; İshaq Olyede, "al-Hadana: An Integral Part of Islamic Matrimonial Law", *Islamic and Comparative Law Quarterly*, IX/2-4, New Delhi 1989, s. 141-152; Y. Linant de Bellefonds, "Hađana", *EP* (Ing.), III, 16-19; "Hiđâne", *Mu.F.* XVII, 299-318.

ALİ BARDAKOĞLU

el-HİDÂYE

(الهداية)

Burhâneddin el-Merginânî'nin
(ö. 593/1197)

Hanefî fikhına dair eseri.

Hanefî fikhının en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup müellifin, Kudûri'ye ait *el-Muḥtaşar* ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-şagîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmeye suretiyle kaleme aldığı *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Merginânî, *Bidâyetü'l-mübtedî*'yi önce *Kifâyetü'l-müntehî* adıyla şerh etmeye başlamış, ancak eser büyük bir hacme ulaşıncaya okuyucuya bıkkınlık vereceğini ve kullanım zorluğu sebebiyle yeterince faydalı olmayacağını düşünerek *el-Hidâye*'yi hazırlamıştır. *el-Hidâye*'de ayrıntılarına girmediği bazı meseleler için de bu şerhe atıflarda bulunmuştur. Eseri on üç yılda yazın müellif rivayete göre bu müddet zarfında devamlı oruç tutmuş ve bunu herkesten gizlemiştir.

el-Hidâye'de *el-Câmi'u's-şagîr*'in tertibi esas alınmakla birlikte *el-Câmi'u's-şagîr* kırk bölüm olduğu halde *el-Hidâye*'de bölüm sayısı elli altıya çıkmıştır. Konular incelenirken önce *el-Muḥtaşar*'da, ardından *el-Câmi'u's-şagîr*'deki meselelere yer verilmekte, aralarında ihtilâf bulunduğu takdirde *el-Câmi'u's-şagîr*'den yapılan nakillere işaret edilmektedir. Meseleleri ele alırken önce Ebû Hanîfe'nin, sonra da talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşünü veren müellif zaman zaman Züfer b. Hüzeyl'in görüşüne de temas etmektedir. Bunların delillerini verirken tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması için en sona bırakmaktadır. Genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tercih etmekle birlikte İmâmeyn'in görüşüne meylettiği durumlarda yukarıdaki sıra değişmektedir. Her meselede kime ait olursa olsun en son kaydediği delile uygun olan görüşü benimseyen müellif bu arada muhtemel soru veya itirazlara da cevap vermektedir. Tercih ettiği görüşleri ise bazan "sahih" veya "esah" terimleriyle birbirinden ayırmaktadır. Hasan b. Ziyâd el-Lülûî, İbn Semâa, Tahâvî, Cessâs, Kerhî ve Şemsüleimme es-Serahsî gibi Hanefî âlimlerinin de görüşlerine yer verilen eserde ayrıca sık sık İmam Şâfiî ve bazan da Mâlik'in görüşleri delilleriyle birlikte kaydedilmektedir. Eserde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine hiç rastlanmaz. Gerçek görüş ve delillerin sıralanışı, gerekse

İmam Şâfiî ve Mâlik'in görüşlerinin zikredilmesi konusunda Merginânî'nin metodu ile çağdaşı olan Hanefî fakihî Kâsânî'nin *Bedâ'î'u's-şanâ'i'*deki metodu aynıdır.

Merginânî eserinde kendine has bazı tabirler kullanır. Meselâ "el-Kitâb" kelimesiyle Kudûrî'nin *el-Muhtaşar*'ını kastetmiştir. Müellifin zikrettiği mesele hem *el-Câmi'u's-şagîr* hem de *el-Muhtaşar*'da mevcutsa söze "kâle" lafzıyla başlar. Hadisleri kaydederken "el-hadîs mahmûl alâ..." tabiriyle muhaddislerin yorumunu, "nahmiluh" lafzıyla kendi yorumunu verir. Daha önce zikrettiği akîl deliller için "li-mâ beyyennâ", âyetler için "li-mâ televnâ", hadisler için "li-mâ reveynâ" ve sahâbe kavli için "li'l-eser" tabirlerini kullanır. Zaman zaman da hem haber hem de eser için "li-mâ reveynâ" sözüne yer verir. "el-Fıkh fıhi kezâ" lafzıyla akîl delille sabit hükmü, "an fülân" lafzıyla o şahsın rivayetini, "inde fülân" lafzıyla da ilgili âlimin görüşünü nakleden Merginânî kendi görüşlerini yazarken "kâle'l-abdü'z-zâif" tabirini kullanır. Ancak ölümünden sonra bu ifade talebeleri ve müstensihler tarafından "kâle radiyallâhu anh" veya "kâle rahimehullâh" tabiriyle değiştirilmiştir. "Müellif, kâlû" lafzını üzerinde ihtilâf edilen hususlarda kullanmış, "meşâyihunâ" tabiriyle Buhara ve Semerkant civarındaki Mâverâünnehir ulemâsını, "fî diyârinâ" lafzıyla da Mâverâünnehir şehirlerini kastetmiştir (Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 265-266).

Telifinden itibaren büyük rağbet gören ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan *el-Hidâye*'nin fesahat ve belâğatı müellifin Arap dili ve edebiyatına olan vukufunu göstermektedir. Bundan dolayı İslâmî literatürde Kur'an'dan sonra en fasih kitabın Buhârî'nin *Câmi'u's-şahîh*'i ile *el-Hidâye* olduğu (Zeylaî, I, 14), ayrıca *el-Hidâye*'nin Kur'an-ı Kerîm gibi kendisinden önceki kitapların hükmünü ortadan kaldırdığı (Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 265; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2032) söylenmiştir. Nüshalarının bolluğu, üzerine yapılan şerh, hâşiye ve ta'lik gibi çalışmaların çokluğu *el-Hidâye*'ye verilen önemin bir başka göstergesi olup bu kadar rağbet görmesinin sebebi güvenilirliği, muhtevâsının dolgunluğu ve üslûbunun güzelliğidir. Bununla birlikte eserde muhtemelen bir kısmı müstensihlere ait bazı yanlışlara rastlanmakta, Şâfiî ve Mâlik'e atfedilen bazı görüşlerin doğru olmadığı görülmektedir (Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye*, I, 2-25).

el-Hidâye birçok defa basılmıştır (Kahire 1282, 1326, 1928, 1355, I-II, 1326, 1327, 1371, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, 1385/1966; Kazan 1888; I-II, Kalküta 1234; I-IV, Kanpûr 1289-1290, Leknevî'nin *Müzeyyiletü'd-dirâye*'siyle birlikte, Leknev 1314; Delhi 1306, 1328, 1331). Eser Gulâm Yahyâ Han, Tâceddin Bengâlî, Mir Muhammed Hüseyin ve Şerîatullah Senbelfî tarafından Farsça'ya (Kalküta 1807; I-IV, Leknev 1874), bu tercümesi esas alınarak Charles Hamilton tarafından İngilizce'ye (I-IV, *The Hedaya or Guide*, London 1791, Arapça metniyle birlikte; London 1870, 1957, 1963; Leiden 1870, bazı bölümleri çıkarılarak; Lahore 1977), Hasan Ege (*Hidâye Tercemesi*, I-III, İstanbul 1982-1984) ve Ahmed Meylânî (*el-Hidâye Tercemesi*, İstanbul 1991) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca Rusça tercümesinin bulunduğu da söylenmektedir (Kavakçı, s. 133).

Şerhleri. *el-Hidâye* üzerine altmış civarında şerh ve hâşiye yazılmış olup (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2031-2040) bunların en meşhurları şunlardır: 1. *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*. Habbâzî'nin (ö. 691/1292) şerhi olup değişik isimler altında çok sayıda yazması bulunmaktadır (*Dîa*, XIV, 343). Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre İbnü'r-Rabve bu kitabı *Tekmilâtü'l-fevâ'id* adını verdiği eserle tamamlamıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2033). 2. *en-Nihâye*. Sîgnâki tarafından 700 (1301) yılında tamamlanan bu şerh üzerine Cemâleddin el-Konevî'nin *Hulâşatü'n-Nihâye* adlı bir muhtasarı vardır (her iki eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 466; *Suppl.*, I, 644). Bu şerhin Selef'in görüşlerini nakletmekle yetindiği gerekçesiyle eleştirildiği ve İtkânî'den yeni bir şerh hazırlaması istendiği belirtilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2033). 3. *Nihâyetü'l-kifâye li-dirâyeti'l-Hidâye*. Tâcüş-şerîa Ömer b. Ahmed b. Ubeydullah'a ait olup bir nüshasında yeminle ilgili bölümünün Şâban 673'te (Şubat 1275) tamamlandığına dair bir kayıt bulunduğunu Kâtib Çelebi zikretmektedir (a.g.e., II, 2033). Bu şerhin Süleymaniye (Fâtih, nr. 1993; Hacı Mahmud Efendi, nr. 826; Kadızâde Mehmed, nr. 206; Serez, nr. 821, 822; Süleymaniye, nr. 567; Sâliha Hatun, nr. 78, 79), Millet (Feyzullah Efendi, nr. 902, 903), Murad Molla (nr. 973), Koca Râgıb Paşa (nr. 556), Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 944) ve İzmir Millî (nr. 444) kütüphanelerinde nüshaları vardır. 4. *Mîrâcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*. Kıvâ-müddin el-Kâkî'nin 21 Muharrem 745 (4

Haziran 1344) tarihinde tamamladığı eserde diğer üç mezhep imamının görüşlerine de yer verilmiştir (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 466; *Suppl.*, I, 644-645). 5. *Gâyetü'l-beyân ve nâdirretü'l-akrân fi âhiri'z-zamân*. Emîr Kâtib el-İtkânî'nin yazdığı bu şerh yirmi altı yıllık bir çalışmadan sonra 747'de (1346) tamamlanmıştır (yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 466; *Suppl.*, I, 645). 6. *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye*. Celâleddin el-Kurlânî'ye (ö. 767/1366) ait olup Alâeddin İbnü't-Türkmânî'ye (ö. 750/1349) nisbet edilen *el-Kifâye* adlı *el-Hidâye* muhtasarıyla karıştırılmamalıdır. Müstakil olarak ve *Fethu'l-kadir* ile birlikte çeşitli baskıları yapılmıştır (Kalküta 1831-1836; Bombay 1279-1280, 1288; Leknev 1876-1881, 1304; Kazan 1304; Kahire 1306, 1319). 7. *el-İnâye*. Bâbertî tarafından yazılan bu eser Anadolu'da çok meşhur olmuştur. Başta Sîgnâki'nin *en-Nihâye*'si olmak üzere çeşitli şerhlerden faydalanılarak sade bir dille kaleme alınan, dil, gramer ve fıkıh usulü yönünden tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği eserde yer yer diğer şerhler tenkit edilmiştir. Eserde diğer mezheplerin görüşlerine temas edildiği gibi Ebû Hanîfe ve talebelerinin ictihad ve delilleri değerlendirilirken sonraki Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmiştir. Sâdi Çelebi ve Muhammed b. İbrâhim ed-Dürûrî'ye ait iki hâşiyesi bulunan eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (Bulak 1315-1318; I-VIII, Kahire 1356, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadir*'i, Sâdi Çelebi'nin hâşiyesi ve Ahmed Şemseddin Kadızâde'nin *Fethu'l-kadir* tek-milesi *Netâ'icü'l-efkâr* ile birlikte; I-IX, Kahire 1306, 1319, I-IX, Kurlânî'nin *el-Kifâye*'si, *Fethu'l-kadir*, Sâdi Çelebi hâşiyesi ve Kadızâde tek-milesiyle birlikte; I-X, Kahire 1970, *Fethu'l-kadir*, Sâdi Çelebi hâşiyesi ve Kadızâde tek-milesiyle birlikte; Kalküta 1831, 1837, 1840). 8. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. Bedreddin el-Aynî'nin 817-850 (1414-1446) yılları arasında kaleme aldığı eser *el-Hidâye*'deki kapalı ifadeleri açması, fikhî konuları derli toplu bir şekilde ele alması ve hadisleri incelemesi bakımından önemlidir. Dört mezhep imamının görüşlerinin anlaşılır bir dille açıklandığı bu şerhte özellikle ahkâm hadisleri geniş bir şekilde izah ve tahrîc edilmiştir. Başta *el-Hidâye*'nin müellifi ve şârihleri olmak üzere Hanefî ulemâsı ile diğer mezheplerin imam ve âlimlerini zaman zaman eleştiren Aynî kendi tercihlerini de belirtir. *el-Hidâye*'nin en hacimli şerhi olan bu eserin çeşitli baskıları vardır (I-IV, Leknev 1293; I-X, Kahire 1980-

1981; I-XII, Beyrut 1990). Kahire baskısı hatalarının çoğu sebebiyle dikkatle kullanılmalıdır. 9. *Fethu'l-kadir*. İbnü'l-Hümâm'a (ö. 861/1457) ait olup daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri istidlâl tarzı bakımından dikkat çeker. *el-Hidâye*'nin en geniş hacimli şerhlerinden biridir. Telifine 829 (1426) yılında başlanan ve müellifin vefatıyla eksik kalan eser, "Kitâbü'l-Vekâle"den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından *Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır. Aynı'nin Müeyyediyye Medresesi'ndeki hadis derslerinde mukarrir olarak bulunan İbnü'l-Hümâm'ın (Sehâvî, VIII, 127) şerhinde hocası gibi daha çok hadis tahlillerine ağırlık vermesi bir tesadüf olmamalıdır. Bu iki eserde birbirine yapılan atıflara rastlanmaması her ikisinin de aynı dönemde kaleme alınmasıyla izah edilebilir. *Fethu'l-kadir*'in birçok baskısı yapılmıştır (Bulak 1318; I-III, Leknev 1292, Kadızâde'nin tekmlisi *Netâ'icü'l-efkâr* ile; Bulak 1315-1318; I-VIII, Kahire 1356, Kadızâde'nin tekmlisi, Bâbertî'nin şerhi ve Sâdî Çelebi'nin hâşiyesiyle; I-IX, Kahire 1306, 1319, Kadızâde, Kurlânî, Bâbertî ve Sâdî Çelebi'nin eserleriyle; I-X, Kahire 1970, Kadızâde, Bâbertî ve Sâdî Çelebi'nin eserleriyle).

Tâcüşşerîa'nın, torunu Sadrüşşerîa için *el-Hidâye*'den seçmelerle telif ettiği, kısaca *el-Vikâye* adıyla tanınan *Vikâyetü'r-rivâye** fi mesâ'ili'l-Hidâye, Hanevî mezhebinde "mütûn-i erbaa" diye bilinen dört muteber kaynaktan biridir. Eser, Sadrüşşerîa'nın kendi lakabıyla şöhret bulan *Şerhu'l-Vikâye*'si (Leknev 1872-1873, 1883; Dehli 1888, 1889; Kahire 1318) başta olmak üzere pek çok şerh ve hâşiyeye çalışmasına konu olmuştur (Brockelmann, *GAL*, I, 468; *Suppl.*, I, 646-647). *el-Hidâye*'nin yine Sadrüşşerîa tarafından *en-Nukâye* adıyla yapılan muhtasarına da (Kalkûta 1858; Leknev 1873, 1888, 1889; Lahor 1314, 1323, 1326; Kahire 1218) çeşitli şerhler yazılmıştır.

Bazı âlimlerin *el-Hidâye*'de zayıf hadislerle istidlâl edildiğini ileri sürmeleri üzerine eserdeki hadislerin tahrirci için muhtelif çalışmalar yapılmıştır ki bunlardan en önemlisi Cemâleddin ez-Zeylaî'nin *Naşbü'r-râye fi ehadîsi'l-Hidâye*'sidir (I-IV, Leknev 1301; Kahire 1357, 1393; sonunda Zeynüddin İbn Kutluboğa'nın *Münyetü'l-elma'i fî mâ fâte min tahrirci ehadîsi'l-Hidâye li'z-Zeyla'i* [nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire 1369] adlı hâşiyesi olarak). Bu eserde, *el-Hidâye*'nin tertibine

uyularak her babda geçen hadisler kaynakları zikredilip sıhhat dereceleri bakımından değerlendirilmekte, kaynağı bulunamayanlar ise ayrıca belirtilmektedir. Daha sonraki dönemlerde *el-Hidâye*'yi şerheden âlimler *Naşbü'r-râye*'den büyük ölçüde faydalanmışlardır. İbn Hacer el-Askalânî *ed-Dirâye fi tahrirci ehadîsi'l-Hidâye* adıyla ihtisar ettiği bu kitaptan (Delhi 1299; Leknev 1301; Kahire 1384), başta *Tahrircü ehadîsi Şerhi'l-Veczi* olmak üzere çeşitli eserlere yaptığı hadis tahrirlerinde de istifade etmiştir. Bu konudaki diğer bir çalışma da Alâeddin İbnü't-Türkmânî'nin *Tahrircü ehadîsi'l-Hidâye*'sidir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 261). Kâtib Çelebi bu eseri *el-Kifâye fi ma'rifeti ehadîsi'l-Hidâye* adıyla kaydetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2035).

el-Hidâye'nin metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî*, Ebû Bekir b. Ali el-Hâmilî tarafından *en-Nazmü'l-mengûr (Dürrü'l-mühtedî ve zuhrü'l-muktedî)* adıyla manzum hale getirilmiş, Ebû Bekir el-Haddâd da bu manzumeyi *Sirâcü'z-zalâm ve bedrü't-tamâm* adıyla şerhetmiştir (*el-Hidâye* üzerine yapılan muhtelif çalışmalar ve bunların yazma nüshaları için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 2032-2040; Brockelmann, *GAL*, I, 466-469; *Suppl.*, I, 644-649).

BİBLİYOGRAFYA :

Merginânî, *el-Hidâye* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), I-IV, Kahire 1385/1966; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Kahire 1393/1973, mukaddime, I, 14-16; Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'*, VIII, 127; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 264-270; a.mlf., *Mezûâtü'l-ülâm*, I, 724-734; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2031-2040; İbn Abidin, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 38; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 141-142; a.mlf., *Müzeyyiletü'd-dirâye li-mukaddimeti'l-Hidâye* (Merginânî, *el-Hidâye* içinde), Leknev 1314, I, 2-25; M. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1333, I, 59; G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin 1923, s. 241; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1739-1740; Brockelmann, *GAL*, I, 466-469; *Suppl.*, I, 644-649; Karatay, *Arapça Basmalar*, I, 142; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 227-229; Yusuf Ziya Kavaççı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 133; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 289; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 338-342; Ma'a'l-Mektebe, s. 353-354, 362; Osman Keskiöğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara 1984, s. 104-105; Sâlih Yusuf Ma'tûk, *Bedrüdün el-'Aynî ve eşeruhü fi 'ilmi'l-hadîs*, Beyrut 1407/1987, s. 94; Ahmet Özel, *Hanevî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 57-58, 95-97; Hüseyin Kayapınar, "Merginânî ve Eseri Hidâye", *Diyanet Dergisi*, XXII/2, Ankara 1986, s. 30-41; Heffening, "Merginânî", *İA*, VII, 761, 762; Mahmud Rıdvanoğlu, "Habbâzî", *DİA*, XIV, 343.

HİDÂYET

(الهداية)

Dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterme anlamında bir terim.

Hidâyet (hüdâ, hedy) "doğru yola gitmek, doğru yolu göstermek" mânasında masdar, "doğru yol, kılavuzluk" anlamında isim olarak kullanılır ve "amaca ulaştırılacak yolu gösterme, bu yol için kılavuzluk etme" diye de tanımlanabilir (*Kâmus Tercümesi*, "hdy" md.; Ebû'l-Bekâ, s. 952-953).

Kur'an-ı Kerim'de hidâyet kelimesi yer almamakla birlikte hüdâ seksen beş yerde geçmektedir. Bu kavram Kur'an'da, çeşitli fiil sigalarının yanı sıra hâdî, hüdâ, mühtedî isimleriyle birlikte 300'den fazla yerde tekrarlanmakta ve büyük çoğunlukla Allah'a izâfe edilmektedir. Bunun yanında mutlak mânada ilâhî vahye, başta Kur'an olmak üzere ismen semâvî kitaplara, meleklere, yine genel anlamda peygamberlere ve ismen Hz. Muhammed'den başka Hz. İbrâhim'e, Dâvûd'a, Mûsâ'ya ve peygamberlerin ümmetlerine de nisbet edilmektedir. Bazı âyetlerde herhangi bir merci gösterilmeden zikredilen hidâyetin ise Allah'a izâfe edildiği anlaşılmaktadır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hdy" md.). Hidâyet bir âyette Kâbe'ye nisbet edilmekte (Âl-i İmrân 3/96), bazı âyetlerde de ilâhî tâlimata uymadıkları için helâk edilmiş eski milletlerin oluşturduğu sosyolojik realiteye izâfe edilmekte ve bundan ibret alınmasının gereği vurgulanmaktadır (el-A'râf 7/100; Tâhâ 20/128; es-Secde 32/26). "Hidâyete erme, hak ve doğru olanı benimseme" mânasına gelen ihtidâ kelimesi Kur'an'da altmış yerde geçmektedir (bk. İHTİDÂ). Bu âyetlerin muhtevsından anlaşılacağı üzere hidâyetin benimsenmesine vesile olan âmillerin başında kişinin iradesi ve kararlılığı gelmektedir. Bunlardan başka ilâhî hidâyet, vahye ve peygambere bağlılık da gerçeği görüp benimseme vesileleri arasında zikredilmiştir. Söz konusu âyetler, hidâyetin zıddı olan dalâlete düşmenin sebeplerine de işaret etmekte ve bunlar arasında ilâhî lutuftan mahrum kalma, şahsî tutum, ataların dine ve geleneklere körü körüne bağlılık, gaflet, nifak, şeytanın tahrikleri ve Allah'a kavuşma günü olan âhireti düşünme faktörlerine dikkat çekilmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hdy" md.). Kur'an-ı Kerim'de hidâyet mânasının